

MÁK Ferenc

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta, Szerbia
makferenc@yahoo.com

NŐI SZENZIBILITÁS A SZÁZADFORDULÓ BÁCSKAI IRODALMÁBAN

Feminine Sensibility in the Literature of Bácska
at the Turn of the Century

Ženski senzibilitet u književnosti Bačke
na prekretnici vekova

Az 1867-es kiegyezést követő évtizedekben a Bácskában és a Bánságban előbb az iskolai katedrák körül, majd az irodalmi társaságok és egyesületek megalakulását követően a sajtó lapjain is megjelent az a szellemiség, amely a tájhoz való kötődés élményének fölfedezése pillanatában a nemzeti elkötelezettsége mentén alakította és formálta az emelkedő polgár önismeretét és öntudatát, és mellettük, velük egy időben születtek meg a tudományos élet mindazon fórumai is, amelyek eleven erővel alakították a közösségi életet. Ezekre az élményekben gazdag évtizedekre esett a magyar irodalomnak a maga műfaji teljességében történő kibomlása is. A költészetben Janda Matild, Molnárné Radich Jolán, Radványné Ruttkay Emma és Alba Nevis (Unger Ilona) verseiben különös színfoltjaként a lírának, megjelent a női szenzibilitás, a világlátásnak és az emberi kapcsolatoknak a lélek mélyén támadt különös visszhangja.

Kulcsszavak: XIX. századi magyar irodalom, Zombor, női írás

„*Ismeretlen vágytól reszket meg a testem*” – Janda Matild

A Zomborban megjelenő *Bácska* 1911. március 31-i számában *Poétanők és feminizmus* címmel Cs. Janda Matild – Cs. J. M. aláírással – ragyogó értekezést közölt a női líra történelmi alakváltozásairól és annak századvégi lényegéről. Értekezésében a magát „nádudvari poétanő”-nek nevező szerző nem kevesebbet

állított, minthogy a feminizmus eszméjének hódító előretörése, a nőiség lényegének átalakításával alapjaiban rendíti meg a költészet legrejtettebb és legtitkosabb forrását, a női érzelmek titkát és világát. Felszámolja az érzéseknek azt az ösztönös és szabad föltárulkozását, amely Szapphó idejében az antik líra máig utolérhetetlen virágzását eredményezte. „Sapho minden verse egy-egy buja, húsoslevelű piros virág a szerelem réjtjén” – írta értekezésében Janda Matild. A görög költőnő korának megfelelően „az erotika ezerszínű, ezervonalú, de egylényegű selymében járva, a nőt, és a nő akkori egyedüli életértelmét, életcélját, nélkülözhetetlen lényegét, a szerelmet” a teljes meztelenségében mutatta meg. Az antik világot bármilyen formában is követték a különböző, nőt elnyomó és nőt felszabadító mozgalmak, Szapphó óta az igazi poétanők egy lépésnyit sem tértek el a valódi és őszinte megmutatkozás szándékától. „Sapho után sokáig a nők alig írtak, s ha írtak, írásaik nem voltak egyebek, mint százrétű fátyollal borított, ügyetlen, recept nélkül készült, csodálatosan prúd öncenzúrára átment, de mégis erotikus szerelmi sorok.” A prúd erkölcsök a középkorban a világot hamuszínű, hazug fátyollal borították el, s e minden varázst és rejtett szépséget nélkülöző fegyelmet *női szeméremnek* nevezték el. Sok szép és őszinte érzés sírja lett ez a hamis szemérem, sok érzelmes női pillantás, vágyakozó tekintet van alája örökre eltemetve. A nők által művelt költészet ugyanis eredendően erotikus költészet. „Ami nem azt jelenti, hogy mást nem írtak volna. Írtak. De nem igen sikerült. A nő életének egy része szerelmi élet, és az, ami ebből következik. A szerelem a nővel – még azzal is, aki megtagadja – az életnek minden tényén, minden momentumán keresztül mintegy kacéerkodik.” Egészen természetes tehát, hogy a nők bármit is tegyenek, mindig ezt az érzést veszik a toll alá. Ebbe az érzésvilágba tartozik az anyaság is, a nőnek ez a misztikummal áthatott „speciális érzéshona”.

Mintegy ötven éve azonban az irodalomban is föllázadtak a nők a társadalomilag reájuk kényszerített rejtőzködés ellen. A poétanők, először félszegen, majd egyre bátrabban, utóbb kissé talán túl merészen is jelezték: magukra nézve újra érvényesnek tekintik a női líra antik hagyományait. Ada Negri és Annie Vivanti, a két olasz költőnő mintha Szapphó elejtett lantjára bukkantak volna, görög asszonyelődjük nyomán „a szerelmet gyönyörűen őszinte piros sorokban éneklük meg”. Ők azok, akik a legmerészebbek és a legelszántabbak, verseikből kitetszik, hogy

minden csókjuk és szerelmük a költészetük szolgálatában állt – és nem megfordítva. [...] a szerelmet asszonyosan látni annyi, mint tökéletesen látni. A férfiköltők költészetében több a plátói sor, a testetlen vágy

sora, mint a poétanőkében. [...] Azt hiszem, ez magyarázza meg azt is, hogy a lyrikus nők a negyvenedik évükig termékenyek, negyvenen túl pedig vagy nem írnak, vagy – tán ne tennék. Halott ifjúságuknak halovány holttestévé lesz a szerelem, s vele együtt a költészetük is (Cs. J. M. 1911, 5–6).

És amikor a fölszabadult női lélek a lírában újra a legszebb virágait teremné meg, a feminizmus elszabadult eszméiben valahol ismét torz szándékok settenkednek feléje. A feminizmus ugyanis hozzáfogott átformálni a nő életét, lelkét és szellemét annak igazi nőies szépségében támadja meg. A feminizmus meg akarja mutatni a nőnek, hogy a szerelem igen másodrendű dolog, hogy érezni és lelkesedni felettébb megalázó, s hogy a nőiesség kidomborítása mérhetetlenül lealacsonyító. A századforduló világának egyik legizgalmasabb kérdése tehát, hogy a feminista mozgalom hatással lesz-e a nők által művelt költészetre?

Amikor Cs. Janda Matild e kiváló értekezését közzétette, Zomborban rajta kívül Molnárné Radich Jolán, Radványné Ruttkay Emma, Jovánovich Lea, Alba Nevis (Unger Ilona) és az Aspasia névvel is publikáló Hannig Györgyné személyében a költőnők sora szólalt meg versben, hogy folyton rejtőzködve ugyan, de mégis megmutassanak valamit a női lélek rejtelseiből. Egyikük sem volt Szapphó udvarhölgye, nem volt az erotikus kertek pajkos asszonya, de az érzéseiken átszűrte világ sejtelmes szépséget nyert. Herceg János szerint valamennyien sikeres költők voltak. „Nem voltak tehetségesebbek, mint a férfiak. Éppen csak a magyar olvasó képzeletét izgatta jobban, amit a nők írtak” (Herceg 2003a, 75).

Janda Matild és Molnárné Radich Jolán költői munkásságáról utoljára Friedrich Anna tett említést *Falunap Bezdánban – Néhány adalék az 1772-ben mezővárossá nyilvánított település szellemi múltjából* című, a *Családi Körben* megjelent írásában. A beszámolóból kiderül, a helyi emlékezet még számon tartja mindkettejüket. A két bezdáni tanítónő nevét Herceg János a századforduló bácskai irodalmát méltatva együtt emlegette Dömötör Pállal, Révész Ernővel és Trenyecsény Károllyal (Herceg 1999a, 475), az említettekkel együtt mindketten tagjai voltak a Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaságnak. Janda Matildnak 1903-ban Budapesten *Versék* címmel kötete jelent meg. Ekkoriban a „Jövendő című fővárosi irodalmi hetilap munkatársa [volt]; a Bródy Sándor, Ambrus Zoltán és Gárdonyi Géza által alapított lap a modern magyar írók, többek között Ady Endre írásait közölte. Itt dolgozott a bezdáni költőnő, a megyei irodalmi társaság tagja, aki költészetében szót emelt a társadalmi igazságtalanságok ellen”, s aki néhány forradalmi versében lázadásról, láncok leté-

péséről is szólt. Más úton járt a másik bezdáni tanítónő, Radich Jolán, akinek *Szürke felhők* címmel jelent meg verseskötete, ezek a versek azonban világi dolgaink helyett „a szomorú lelki életről szólnak” (F-ch 2008, 18–19). Ennyi tudható meg a figyelemfelkeltő interjúban.

Janda Matildnak az 1900-as évek elején valójában két verseskötete jelent meg, az egyik az interjúban is említett *Versek* 1903-ban, a másik nyolc évvel később, 1911-ben *Cs. Janda Matild versei* címmel, ez utóbbi címlapján a Budapesti Hírlap nyomdája megjelölés is szerepel. Meglepő, hogy a jelentős időbeli eltérés ellenére nagy különbség nem tapasztalható a lírikus magatartása, lírai attitűdje tekintetében – kicsit profánabban azt is mondhatnám: sem költői világában, sem eszközeiben, de még a költői indulatok hőfokában sem tapasztalható semmiféle fejlődés. Janda Matild 1903-as kötetében a csalódott szerelmes ifjú lány fájdalmát igyekszik a lelkéből kiénekelni, miközben a maga körüli világot a szívéből fakadó sötét színekbe öltözteti. A viszonzatlan szerelem nyomán érzett fájdalom és keserűség verseiben olyan képekbe rendeződnek, melyeknek lényeges elemét képezi a tövis, a sötét felhő, a hervadás és a könny szavak bánatos holdudvara. A *Hozzá* című verse egyetlen kiáltás, melynek utolsó versszakában lírai megszólalásának tényleges helyzetképét adja:

*Miért hagytál el? Olyan sötét van!
Olyan puszta lett a határ...
Ősz van megint..., s száraz faágon
Zokogva sír egy kis madár.*

Ezt csak variálta az *Ősszel* című versében: „Sirass felhő, sirass! Hulló / Falevelek temessetek! / Miért is nem, miért is nem / Halhatok meg én veletek?!” Majd sorjáznak az elhagyott szerelmes panaszos versei: *Levél*, *Ő*, *Én* és az *Október*; a fényes álmoktól búcsúzik *Isten veletek* című költeményében, míg a *Castor és Pollux* az önmagát gerjesztő, az önmagáért való, a tisztának álmódott szerelem verse. Ám amikor az élet minden jelensége, vonatkozása és tartalmi eleme, minden realitása és látomása a lelki fájdalom köré szerveződik, amikor felépítené a szerelemtől szenvedő nő mitikus alakját, a költőnő váratlanul mindent felborít: „Egy nem volt csupán – szerelem”, szögezte le rideg tényszerűséggel *Finita* című versében. Ha nem volt szerelem, akkor honnan ered a bánat és nyomában a fájdalom? A magyarázat: a csalódásban meglelt, majd magára gombolt keserűség és a hatalmassá növesztett bánat alkalmasnak bizonyult a költőnő számára, hogy a megélt világ jelenségeit e fájdalom köré rendezze, e fájdalom közelében nevezze néven és örökítse meg az élet minden megélhető tragédiáját. Ezzel a szerelem élménye helyébe idővel a fájdalom

lépett, ebben az érzésben jelentek meg a világ fonák dolgai. Ekkor derült ki, hogy amikor ő a szerelemről és a szerelem körüli dolgokról, érzésekről beszélt, tulajdonképpen a látott, a tapasztalt (és teljesnek vélt) világ jelenségeiről szólt. Megalkotta magában az emberi párkapcsolat témakörét, hogy el tudja mondani mindazt, amit kora emberéről, emberi világról megtapasztalt. Ez derül ki *Finis* című költeményéből, melyben a költői világképe megalkotásáról szólt:

*Mi a neve: magam sem tudom.
De tudom, hogy kell lennie
Egy büszke, hideg, szép szobornak,
Akinek márvány a szíve.*

*Én nem tudom, boldog leszek-e,
Vagy boldogtalan-e nagyon:
Csak azt tudom, hogy feltalálom –
Fel kell találnom egy napon.*

Az élmények forrásvidékén bekövetkezett változás *Tavaszi* című versében érhető tetten. A szerelemben megjelenő emberi kapcsolat helyébe itt már a szociális elemekkel telített társadalmi realitások lépnek, az ember emberrel szembeni kiszolgáltatottsága most az ember társadalommal szembeni determinizmusban jelenik meg:

*– Ez hát a tavasz? Ez a legszebb évszak?
Oh, hideg ember, érzéketlen kor!
Virágot szed, mikor a nyomor jajgat...
S mennél több virág, annál több nyomor!*

[...]

*Ha nem lesz könnyű senkinek szemében,
És nem lesznek már kolduló vakok:
A tavasz előtt meghajtom a térdem:
Legyőztél tavasz! Mert boldog vagyok!*

A korábban a szerelem fénykörében megjelenő tavasz, lám, a költő számára rövid úton a „jajgató nyomor” és a „kolduló vakok” szinonimája lett, és verseiben megszorodott a szociális elem: az éhen halt ember koporsója; a pincelakás sötét ürege; a penészvirág fojtó illata; a munkásférfi arcán megjelenő kín. Kétségtelen, hogy a szerelem lopta be az életébe és az élettel kapcsolatos élményeibe a szociális tartalmat, az *Anyámhoz* című versében olvasható: „Nem, jó anyám, ne hidd, ő engem nem szeret. / Világa magasan van az enyém felett”.

Innen már csak egy lépés a *Magamnak* című versében olvasható általánosítás: „Rabszolga mind, aki szeret”. Ezzel az ihletettséggel írta meg két legszebb versét, a *Szeretem én* címűt, melyben az őszirózsával azonosította magát, és a dacos *Levél a boldogságról* címűt, melyben tövistelen rózsakertnek hazudja a világot, miközben erőteljesen rámutat: a hazugságon van a hangsúly! Siratni való boldogság az, amit ő a világnak mutat.

A Cs. *Janda Matild versei* (1911) című kötetében a költő ott folytatja a maga siratását, ahol 1903-ban abbahagyta: „Érted égő férfiszív [...] / Csókkal vár és öleléssel” (*Szerelem*). A költőny nyolc év múltán is ugyanazt a kört teszi meg: a csalódás fájdalma kiszolgáltatottá teszi, kiszolgáltatottságában pedig első, amit megtapasztal: a társadalomban élő emberek közötti, általa méltánytalannak vélt különbség. Álmai, vágyai és vágyódásai a szegény-gazdag kibékíthetetlennek látott ellentétben jelennek meg, ezért kap női kiszolgáltatottsága osztályértelmezést. Az elhagyott szív fájdalma először csak az őszi hervadás színtelenségébe öltözik (mint ahogyan korábban a tavasz is a lemeztelenített nyomort juttatta az eszébe), ám innen már csak egyetlen lépés a pincelakások bűzhödött homálya és a pincevirág fojtogató illata. A jó módú, gazdag férfi semmibe vette az iránta tanúsított szerelmét és a benne fellángolt vágyakat, s amikor erre rádöbbsent, körötte minden kétpólusúvá vált: az ígéret tavaszával szemben áll az ősz valósága, a virágzással szemben áll a hervadás, a hajnal derűje helyébe az éjszaka félelmetes sötétsége lép, ahonnan természetesen már csak egy lépés a halál és a meghalás. Ha valaki mosolyog, az tulajdonképpen ármányt sző ellene, ha valaki a tavaszra emlékezteti, az a haldoklásából űz gúnyt. Ismeri ugyan a rózsakertet, de az ő virágai a „chrisanthémok”, s amikor másoknál ünnep kél a lélekben, benne az elutasítottság érzését mélyíti el. Sötétség örvénylik és kavarg benne és az őt körülvevő világban – s verseinek olvasásakor olyan érzésünk támad: ő maga védi a legmakacsabbul a lényegében maga teremtette sötétséget. Otthon érzi magát a lelkében gerjesztett fájdalomban, és mindent elutasít, mindennek hátat fordít, ami változtatna a benne eluralkodott megvertség érzésén. *Vágy* című versében szinte elárulta magát a költő, az éjszaka versében szinte leleplezi a terpeszkedő öncélúság működését:

Ismeretlen vágytól reszket meg a testem.

[...]

Szomjas sóhajtásom el-elszáll messze.

Szomjas sóhajtással vágyom valamire...

Csak tudnám, hogy kire.

Néhány versében ezt az öncélúságot látványossá igyekszik tenni, képei és jelzői merésszé, olykor harsánnyá válnak: *Várás* című versében a pogány

ima, a buja szív, az édes bűn, az égő ajak és a forró láz kifejezések szervezik maguk köré a versvilágot, a *Menyasszony-énekek*ben pedig a titkos esküvő és a fekete bánat átka teszi bizarrá a verset. Mígnem a *Rím kedvéért* című költeményben a költőnő újfent maga leplezi le a magára öltött szerep lényegét: „S egy-egy borongós, őszi délután / – Rím kedvéért csupán – / Vágyom nagyon a kedvesem után.” Lám, kiderült – a *Versek* (1903) című kötet záróversére, a *Finisre* rímelve – a költőnek a költészet, a rím kedvéért van szüksége a démonivá növesztett fájdalomra, bánatra és a nyomukban támadt belső sötétségre. „Minden asszonynál többet szenvedek” – olvasható az *Én kedvesemtől...* című versében, és e meggyőződésében Janda Matild rendíthetetlen volt. E tekintetben *Virrasztás* című verse akár helyzetértékelésként is olvasható:

*Virrasztok emlékeim sírján –
Könnyek nélkül, panasztalan.
Nem mindig tud az könnyet sírni,
Kinek kedves halottja van...
Meggyújtom a múltak gyertyáját,
Halotti fénnel, hogy hadd égje.
E hantolatlan sírban nyugszik
Minden szerelmem, hitem, vágyam:
A legszebb tizenkilenc évem.

...Virrasztok emlékeim sírján,
S csukott szememmel jövőmbe látok.
Ó, meg nem szűnnek soha többé
E zsibbadt, komor virrasztások.
Örök virrasztás sorsa annak,
Kinek kedves halottja van.
Meggyújtom a múltak gyertyáját,
S gyászolok emlékeim sírján
Könnyek nélkül, panasztalan.*

Előre kiszámítható módon a *Cs. Janda Matild versei* című kötetben is megjelenik a szociális elem, jóval konkrétabb formában, mint a nyolc évvel korábbi *Versek*ben. A *Halovány mécses mellett...* című költeményében a mímelte kínok és vélt szenvedések társadalmi hátterére is fény derül: „Halovány mécses mellett / Az én édesanyám / Tűnődik magában: / Hogy a nagyvárosban / – Messzemesse tőle! – / Mit csinál a lánya?” Ez voltaképpen egy kijelentő mondat, amely önmagában is megáll, nem követel magának lírai szituációt. Csupán arra

jó, hogy a tizenkilenc éves fiatal költőnő helyét megjelölje (a kozmoszban?, az életben?), a világban. A falusi lány nem leli helyét a nagyváros forgatagában, s ez természetesen megkeseríti az életét. Versben jeleníteni meg az egyén társadalmi determináltságának lényegét, önmagában is hatalmas költői feladat, ezzel a Janda Matildnál sokkal képzetesebb lírikusok is többnyire kevés sikerrel kísérleteztek. Ő tehát lelki-érzelmi területre menti át megsebzettségének fájalmát, úgy érzi azon a tájon otthonosabban mozog.

A szociális ihletésű versei valóban programszerűek. A *Proletár asszony* még szerelmes vers ugyan, de plakátszerűsége kiemeli azt a lélek belső világából, szinte mozgalmivá változtatja: „Munkából jövő, édes büszke párom, / Hadd törölöm meg izzadt, szép homlokod!” Igazán proletár-ízű verse a kötetnek azonban *A bűn* című költemény lesz, melyben a szegény napszámos asszony alakja körül megjelenik a nagyvárosi élet minden kínja, nyomora, megpróbáltatása és szenvedése: mindaz, amit a szeretetlenség vonatkozásában a költőnő egyszer már megénekelte. A részvétlenségtől szenvedett a visszautasított szerelmes és az éhező proletárasszony egyaránt – ám ahogyan korábban mesterkéltnak tűnt a szeretetlenség bánata, most ugyanolyan mesterkéltnak a nagyváros nyomor keltette szenvedés is. „A város gazdag, de a város fősvény”, ezért szinte magától értetődő, hogy az „utcán jár a bűn”. A *Gyufásgyerek* pedig már végképp programverssé válik:

*Épülhetnek tornyok, jöhetnek évek,
Szólhat hozsánna, diadalmas ének,
Lehet a világ nagy, hatalmas, gazdag,
Nagy erdejében
Ki nem irthatják gyökerét a gaznak.
Bár diadalmas, mámoros a harcunk,
Piruljon sötét bíborra az arcunk,
Hogy szű őről az óriási fában,
Hogy voltak, vannak, lesznek mindig százan
Penészvirágok: koldusgyerekek.*

Majd jön a *Népszava* vezércikkszerű okítására emlékeztető figyelmeztetés: „Mi több elégnél, nem tiéd az, ember!” És innen máris a XX. századi forradalmak világára nyílik kilátás. Jó lenne tudni, hogy a proletárvilág küszöbéig eljutott, végül Bezdánban letelepedett költőnő, Janda Matild pályája hogyan alakult a továbbiakban, hiszen az 1911 utáni versei már nem lelhetőek meg. A *Családi Körben* közölt interjúban Balla István is jelezte:

Sokak számára titok, hogy Janda Matild Pestről hogyan és miért került Bezdánba [...]. Ez örök talány marad, az azonban tény, hogy Janda Matild kapcsolatban állt Bródy Sándorral, és Bezdánban úgy tudták, hogy Bródy Sándor A tanítónő című drámájában a címszereplő alakját éppen Janda Matild bezdáni tanítónőről formálta meg” (F-ch 2008, 19).

Az persze túlzás, hogy a *Proletár asszony* című költeménye „olyan, mint Ady verse a proletárfiúróól”, és forradalmi kiállás sem érzékelhető benne, de az kétségtelen, hogy Janda Matild váratlanul felbukkant alakja meglepetésként hatott a költészetünkben, a helyét kereső próbálkozásaival sajátos színfoltja az egy évszázada elfeledettnek vélt irodalmi világunknak.

„*Faust és egy barna Margaréta*” – Molnárné Radich Jolán

Az asszonyi lélek költőként is nagyon tud szenvedni – gondolja az olvasó a másik bezdáni tanítónő, Molnárné Radich Jolán *Szürke felhők* című, 1907-ben Budapesten a Singer és Wolfner bizománya által kiadott kötetét lapozgatva. „Nyár van köröttem / [de] fázik a lelkem. // Nem minden szívnek van tava-sza” (*Nyár van köröttem*), énekli tavasztalan életének dalait a költőnő, akinek „csiszolt, finom ízlésű költeményei”-t Herceg János is számontartotta huszadik századi költészetünk előtörténetében. Kötetét lapozgatva jegyezte meg: „Titkokat éreztetni, vagy megsejteni legalább, a nők előjoga volt” (Herceg 2003a, 72). Sejtelmes lírája alapélményét a költőnő *Kezembe veszem* című versében így határozta meg:

*Kezembe veszem a tollat...
És ami nyomában fakad
Mind, mind panasz, borongás,
Keserű fájdalom;
Egy vonás sincs belőled:
Boldogság, nyugalom.*¹

A tépelődő lélek bölcselőkísértő vakmerősége: az ígéret földjének távolságát, a boldogság súlyát, a mámor mélységét s az örökkévalóság bemérhetetlenségét szeretné leírni, megragadni, látomásokban megjeleníteni, ám tisztában van eszköztelensége nyomán támadt kiszolgáltatottságának. „Érzés kell, csak érzés, / Mély és örökéletű”, énekli a *Nem kell* című versében, miközben a *Túl időn és*

¹ Molnárné Radich Jolán verse először *Csak szívből lehet...* címmel jelent meg. *Bácska*, 1903. december 18. 1.

életen misztériumának kihívásaival is kacérkodik, de Tompa Mihály útmutatása alapján még hiszi, hogy „örök virulatban van a szerelem”. Mégsem variálja – kora női költőinek többségéhez hasonlóan – a szerelem kérdését. A szerelem nála is a csalódás fájdmájában jelenik meg. A szerelem ugyanis az alapvető életérzés, amely tulajdonképpen leírhatatlan, de homályában és bizonytalan-ságában is valami jelenvaló az örökkévalóságból – a reménység nagy birodalma, ahová az élet nagy vereségeit követően vissza lehet vonulni. A szerelem ott van a tavaszban, a zöldellő csallitban, a kertek mélyén, a fecske röptében, a virágos rét derűjében – tulajdonképpen mindenütt, ahol módja van a szívnek és a léleknek a magasba szállni. A szerelem tulajdonképpen emlékezés a lélek hatalmas ívű szárnyalásaira. Aki pedig emlékezik, az olykor bizony földhözragadtságában mérhetetlenül szenved; az *Ész és szív* című versében erről így vallott: „Dőre képzelgés! Sohse lesz való, / S álmatlont üzni oly hiábavaló!” Fájó szívvel és vergődő lélekkel fordul az anyagi világ egzisztenciális gondjai felé, melyek nyomán csak kín és vergődés sarjad. Elkomorodásainak nagy-nagy sötétedéseiben mindig megszólal az a bizonyos harang, gyermekkorra „lélek-váltásának” megidézője. S a harangzúgás nyomán máris ott áll a gyerek az apai sír mellett, ahol „szívünk reszketett és fájt”, s amikor „örökre magunkra maradtunk”. Ettől acélosodik meg az égbolt, amely szerteszórja szürke felhőit.

Szépség és eszmény nélküli világot rajzol maga köré Radich Jolán, melyben az élet azzal, hogy fölbe nő, egyben ellene is fordul. Sötét fellegek vonulnak fölötte, és sötét árnyak lengik be a lelkét. Az áradó Dunáról neki a világ szennyhulláma jut az eszébe (*Megáradt*), s ha előrenéz, „Faust és egy barna Margaréta” küzdelmét látja (*Az én világom*), ha visszatekint a múltba, a rég elzengett harangszóban gyermekkorra fájdalmas tragédiája, az apa elvesztése felett érzett feloldhatatlan kín kísérti meg a lelkét (*Megszólalt*). A megrabolt gyermekévekről egészen konkrétan a *Hagyjatok magamra* című költeményében beszél, ahol elmondja: ha hazafelé tekint, úgy érzi „Zokog a szél a pusztulás felett”. Ama régi temetésről többször is megpróbál szólni, de egyszer sem jut el a történet erőteljes lírai megjelenítéséig: dadog, botladozik a költőnő, amikor régi sírról, eltűnt temetőről és árva utcákról versel. Míg nem a *Golghota virága* című ciklusban végre végigfutja a szenvedés variációit: „Hol született?! / Hulló véréből az Úrnak, / A szent kereszt alatt” – írja, érezhetően azonosulva a kínszenvedés virágával. A *Szállnak, szállnak* című versében így már a költői életélmény a szürke felhőbe burkolt Golgota látomásában jelenik meg, köréje rendeződik Zombor város régi, gyermekkort idéző világa, az Apatin utcával és az elpusztult kerttel, majd azon túl a Szent Rókus temető kíméletlen magá-

nyával. A pusztulás is magára maradt – ez a mérhetetlen enyészet birodalma, aki ide visszatér, megjárta a maga golgotáját:

*Idegen lett házunk arca.
Idegen a nép, ki lakja,
Elpusztult a kert tövében...
– Nem bánkódik rajta,
Kinek könnye hullna érte,
Kinek áldott szíve fájna:
Temetőben porladozik
Szerető gazdája.*

Mindig nekirugaszkodik, mégsem tudja kiénekelni az elveszett otthon feltett érzett fájalmát. Terméketlen homály nyeli el a gyermekkor világát, de Molnárné Radich Jolánnak alig van eszköze költészeté lényegíteni a gyöttrődéseit, a megrendülését. *Végtelen országról* énekel, keresett, komor színekkel fest látomást *Az életről*. Belső szorongásairól megpróbál valami figyelemre méltót mondani, majd *A végzetet* kísérti meg, de többnyire hűvösek maradnak ezek a látomásai, enerváltak a magába roskadások. Molnárné Radich Jolán újra és újra megkísérli kiénekelni magából a tragikus élet igazi színeit. Nem fakó jázmin, nem dermedt liliom és nem dércsípte rózsabokor – valami sokkal több és sokkal egyszerűbb: „Elhervadtál szép, jázmin virágom!” – dúdolja bánatosan a költő, de többet, súlyosabbat, fájdalmasabbat szeretne elmondani a világról és az életről, magáról a fájdalomról, hiszen benne is – mint későbbi jeles utódjában „Úgy fáj az élet, / Fáj a szó, fáj és éget”, mégsem ez a lényeg, hanem a mögöttes élmény – a tragédia fájdalma – „Golgotha virága / Hulló véréből az Úrnak” (*Hol születtél...?!*).

*Van egy óriás, végtelen ország,
Térein örökös, néma csend.
Fölötte sötét gyászfátyolként,
Hajnaltalan, bús éjszaka leng.
Sír síron, kereszt kereszt mellett...
Kik nyugszanak – oh ember kérded?!
Vágyak, melyek nem teljesültek.
Álom, mit széttépett az élet.
(Végtelen ország)*

Messziről tér meg képzeletben ez a bolyongó lélek az otthoni tájakra. A *Szürke felhők* című kötet költői léthelyzetéről *Az én világom* vallomása árul el a legtöbbet, ilyen tekintetben a költemény kulcsversnek is tekinthető. A

nagyváros lármája teszi próbára a költőnő idegrendszerét, a zajos forgatag, a száguldó közöny, a mindent átítató zúgás, csengés, bongás, morajlás okozta álmatlan éjszakák látomásában a zaklatott lélek tükrözött visszfénye jelenik meg: „felkelek, lenézek a lángoktól fényes / Szép Oktogón-térre s paloták sorára”, s a ragyogó lámpák alatt meglátja a fausti világot:

*Remek vagy Pest gazdag palotasoraidal!
Zúgás, morajlás, csengés jövőd zenéje!
De nem szeretlek téged – elűzi nyugtom
Fényes utcáid nyomora, hangos vétke.
Feslett az arcok rút mosolya...
Vissza szép megyémbe.
Enyéim körébe!
Hol lelkemre édes derűje száll,
Hol dalra készlet, ihlet minden fűszál.
Tiszta szeretet, tiszta szó gyermekszájon,
Drágább mindennél: ez! Ez az én világom!*

Azokon a nagyvárosi utcákon jár, amelyeken a költőtárs, Janda Matild megismerte a nyomort, a bűnt, a szegénységet és a kiszolgáltatottságot, valamint azt a határtalan közönyt és részvétlenséget, melybe a tömeg az egyént beburkolja. Ám amíg Janda Matildot a férfi-nő kapcsolat megpróbáltatásai teszik nyitottá a szenvedők, a megbántottak iránt érzett részvétre, addig Radich Jolánt a gyermekkorból magával cipelt keserűség avatja a golgotakínok befogadójává, a vergődő keserűségek megértőjévé. Janda Matild költészetében a „chrisanthém” válik élete szimbólumává, Radich Jolánnál a jázmin jelképezte motívum az, amely folyton visszatér a verseiben, és a haldoklás, a meghalás jelképévé válik, még akkor is, ha olykor derűsebb környezetben jelentkezik (*Álmodni vágyom, M... dala, Panasz V.*). Janda Matild a város közönyéből (férfias gonoszságából) menekülne a számára megnyugvást jelentő vidékre, Radich Jolán a pesti utcák és terek rémületéből a zombori Apatin utcába térne meg – érzéseiben és valóságértékelésében ennyivel határozottabb és konkrétabb. S mert határozottabb és konkrétabb, ő kevésbé idealizálja a valóságot. Ez derül ki *Csak egyet nem tudnak* című verséből: „Hol terem a húség? / A szép sokac lányok, / S szép sokac menyecskék...” – kérdezi, s helyettük válaszol – fogalmuk sincs, e nagy, világi felfordulásban!

Ezen túlmenően van még egy lényeges különbség a két bezdáni költőnő lírai világképében és ezzel együtt költői magatartásában is: Janda Matild a társadalomban tapasztal igazságtalanságok nyomán forrongó lélekkel a szoci-

ális lázadás küszöbéig jut el, míg Radich Jolánt ugyanez az elkeseredettség a hitében teszi próbára, és fordítja szembe egy pillanatra még a Mindenhatóval is. *Kereszt előtt* című fölhorkanásában közel jut az istenkáromláshoz: „Mit panaszoljak? – Mit kérjek? / Te sem voltál hozzám kegyes, / Hogy lennének hát az emberek!” Azonban tehetetlen indulat ez is, mint amilyen tehetetlen volt a költőtársnál a jelképes láncok letépésére történő felszólítás. Ilyen előzmények után válik Radich Jolán *Panasz I.* című verse az Istennel való szembenézés – egyszerűs mind a hiábavalóság felismerésének – ritka szép dokumentumává:

*Oh Végezés, mely a földnek férget,
Az égnek rendelsz fényes csillagot,
Alkottál volna előre semminek,
Csak olyannak ne, amilyen vagyok.
Sötétben állni – fényről álmodva
Vágyban égni – s alkotni nem,
Szépért rajongni, s azt el nem érni:
Van ennél égőbb, kinzóbb gyötrelmem?*

Janda Matild és Radich Jolán tipikus gyermekei annak a kornak, melynek költészete még nem hitt a jelképek erejében, a hangulatok, a színek látomás-teremtő hatalmában. Ők még a jelenségek pontos megnevezésére törekedtek, ezért torpantak meg a kimondhatatlan küszöbénél. Szinte tárgyiasítani szerették volna az érzéseiket, kezébe adni az olvasónak: nézd: ez a fájdalom, és lásd: ennyire fáj ez nekem! Nem hittek abban, hogy elegendő, ha az olvasót a költészet eszközeivel emlékeztetik a fájdalom és a részvétlenség lényegére. Ott álltak az omlásra kész világ hatalmas forgatagában, s nem vették észre, hogy nincs hová menekülniük.

„Tüskebokros ágakon” – Radványné Ruttkay Emma

Radványné Ruttkay Emma bácskai költőnő alakját ma is sűrű homály fedi. Verseivel az 1906 és 1912 közötti években gyakran szerepelt a *Bácska* tárca-rovatában, alkalmanként személyesen is megjelent a Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság felolvasóestjein. *Láncban* című, fényképpel ellátott verseskötete a hely, a kiadó és az év feltüntetése nélkül jelent meg, minden bizonnyal magánkiadásban. Némi támaszt a *Bácska* 1913. január 21-én megjelent hirdetése nyújt, melyben ez olvasható: „*Láncban*. Dr. Radványné Ruttkay Emma versei. [...] Megrendelhető magánál a szerzőnél Újpesten.” Janda Matild és Radich Jolán után tehát ő is bepillantatható a nagyvárosi élet rejtelmeibe. Műve jellem-

ző módon amolyan első kötet, mintha a szerző mindent egy könyvbe szeretne bezsűfolni, mintha nem hinne abban, hogy a költői ihletből hosszabb távon is erőt tud meríteni. Most, hogy szólhatok, elmondok hát mindent, amit számomra az élet jelent, amit megmutatott, amire meghívott, és amiből kirekesztett. Így kerülnek egymás mellé a beteljesült szerelem nyomában támadt ujjongó öröm – „Mind megvan / rám hull a szerelem, boldogság / És a sok édes álom: / A legszebb valóság” (*Orgonadal*) –, majd a csalódás szülte bánat stancái is – „Valaki elment mindörökre / a hó befödte lábai nyomát, / S azóta járom, egyre járom / a rózsatüskés golgotát” (*Zimankós utakon*). Fölvillan a nyomor konkrét látványa – „Nagy a szegények, árvák tábora, / Kevés a fillér, kevés a kenyér, / Sok az anyátlan, elhagyott gyerek” (*Ima az emberhez*) –, és a kiszolgáltatottság látványa nyomán kelt vallásos áhítat – „Uram, látod, hogy mennyi bűn terem? / Rabok születnek, mert nincsen kenyér!” (*Kenyér miatt*). Ezért tűnik jó választásnak a kötet címadó verse, hiszen ebben világosan mutatkozik meg a később kibomló érzések forrásvidéke. Feltűnő, hogy milyen fegyelmezett a költőnőnek ez a vallomások verse:

*Vagyunk sokan, akiket mindig ütnek,
Akiket rúgnak, sokszor félrelöknek,
Akiket szennyel, sárral megdobálnak,
És akik mégis emelt fővel állnak.*

*Vagyunk sokan, akiknek útján rózsza
Csak tüskebokros ágakon terem,
A vánkosunk kemény, de álmunk csendes,
Akik segítünk minden emberen.*

*Vagyunk sokan, akik hiába irtunk,
A gaz, a burján mindig csak kinő.
S ha százezren gyűjtünk napvilágot:
A vaksötétség újra visszajő.*

*De mégis, mégis, hosszabb már a nappal,
Az éjjel kurtább – akkor is dereng
S ott fönnt a felhők foszlado ködében
Egy messzehangú rabmadár kereng.²*

(Láncban)

És mert ennyiféle életérzés van együtt a kötetben, törvényszerű, hogy nincs mód az elmélyedésre: a lelki szenvedés, a szerelmi bánat, a nyomor megértésé-

² Radványiné Ruttkay Emma: *Láncban*. H. n., k. n. [1913] 3.

nek és magyarázatának kísérlete, és az Istenhez és Máriához fordulás szándéka rendre csak a megnevezés formájában jelenik meg, a lírai szituációnak alig van érzelmi mélysége. A társtalanság „halk rózsabeszédét” váratlanul kioltja a kenyérlopás fölötti döbbenet és a nyomor látványa nyomán támadt rémület: „egyszerre csak elsötétült minden. / talán mert arra tévedt a nyomor” (*Ne lopj!*). A *Dalok szárnyán* című énekében még könnyű lélekkel emelkedik a magasba, hogy csak néhány szemrebbenéssel később *Hallgass nyomor!* című versében már penészes odvak nyílnak körülötte, melyek később bűzös barlangokká, rejtelmes mélységekké válnak. Sok ez így együtt egy kötetben, sok ez a szerzetfutó érzelmi kitörés. Tetézik mindezt az erdélyi élményeknek szentelt énekek – a *Czára Oltului (Oltvidék) I–VII.* verse, a *Fogarasi temetőben* és Fogarashoz kötődő *A börtönből* – zaklatott, kellően homályos, átláthatatlan világa, mely a „Ha elmehetnék, jaj, ha elmehetnék” fölkiáltással ér véget anélkül, hogy a költői megszólalás szituációjáról bármi is kiderülne. Egy váratlan fordulattal azután az *Új március* című költeményében már az Ady teremtette jelképek világában járunk. A kivándorlók kétségbeesésének szentelt verse azonban – jól kidolgozott szociális színeiből eredően – egészen kiváló:

*Hazám, ínséges Magyarország,
Én megvádollak tégedet!
Sok horpadtmellű, bús fiadnak
Miért nem juttatsz kenyeret?
Nézd, menniük kell, vándorbottal,
Visznek tudatlan vágyakat,
Mennyi éhes, fáradt álmot...
Nem sajnálsz sok bús fiad?*

*Csikorogva áll meg a vasút,
Magas hegyek közt apró kis falu,
Száz rozzant viskó, száz nyomortanya
Hajlott falán száz apróablakú.
Az állomáson könnyes karaván:
Nyítt arcokon borostás fájdalom
S egy koldusélet minden kínja,
Anyák sikolya: „Édes magzatom,
Be messze mégy, ki tudja látlak-é?...”
A mozdony pöffög, füstje messze száll.
Szívemre emberértő bánat ül,
S dacos keservvel nagy csodákra vár...
(Kivándorlás)*

Radványné Ruttkay Emma igazán őszinte, női lélekre hangszerelt, és nem ideológiák mentén született versei nem a *Láncban* című kötetében olvashatók, hanem a lapokban szétszórtan hevernek; közöttük a *Koldus vagyok* az egyik legszebb. Szép, mert őszintén föltárulkozó:

*Koldus vagyok, kit megrabolt az élet.
Hej pedig gazdag voltam egykoron...
Amíg öleltél s forró csókok égett
Örökké szomjas, csókos ajkamon.*

*Koldus vagyok – alamizsnából élek.
Egy elhullt morzsa egész életem...
Enyém volt minden, s most boldog vagyok, ha
Véletlenül hozzád érhet kezem.³*

S egy másik, ugyancsak kallódó verse, a *Tűnődés*:

*Nagy lassan, lomhán múlnak hónapok,
Sorvasztó vágyak a szívemre ülnek.
Titkon gyilkolnak édes titkaid,
Szemembe könnyek egyre gyűlnek.*

*Nagy lassan, lomhán múlnak hónapok,
Fiatalon kellett öreggé lennem.
Szeretnem téged többé nem szabad...
Csak vergődöm bilincsre verten.*

*Nagy lassan, lomhán múlnak hónapok...
Fekete szárnyon érkezik a vég,
S a bánatos, nagy messzeségen át is,
Mintha elfojtott sírást hallanék.⁴*

„*Tegnapi csókok szedres foltjai*” – *Alba Nevis (Unger Ilona)*

A költeményeit Alba Nevisként jegyző Unger Ilonának igazán nem volt gondja a női érzékiséget kárhóztató feminista mozgalmak hitelveivel; felszabadultan és gátlástalanul szötte versbe lelki remegéseit és testi vágyait. Otthonosan mozgott a nagyváros érzelmi szennyesében, s magának követelt mindent, amit a mámor nyújtani tudott. Pedig akadt olyan is, aki még a szelíd, a vidékre láto-

³ Radványné Ruttkay Emma: *Koldus vagyok. Bácska*, 1909. május 4. 2.

⁴ Radványné Ruttkay Emma: *Tűnődés. Bácska*, 1909. április 30. 2.

gató költőnőre emlékezett: „A Zombor és Vidéke később már néhány trafikban is kapható volt, s Vértesi Károly Gehring Mici trafikjában tartotta szombat délutáni cercl-jét, amikor már megjelent az újság, hírei előtt Alba Nevis versével, aki maga is bejött néha erre az eseményre, könnyű homokfutón, de azért parádés kocsissal a bakon, családi birtokáról, és Gehring Mici összecsapta a kezét: – Jaj, istenem, itt van az Unger Ila kisasszony, s biztosan tíz példányt akar az újságból, ahol a verse megjelent, de csak öt maradt. A többit elvitte az inas a Koczkár kisasszonyoknak!” – emlékezett Herceg János Zombor város szombat délutánjainak jeles eseményére a *Hírlapok és hírlapírók* című írásában (Herceg, 2003b, 172).

Alba Nevis (Unger Ilona) – a nevét őrző lexikon szerint – Unger József szegedi orvos leánya 1886-ban a Szabolcs vármegyei Ereszvény-pusztán született, gyermekéveit azonban Szegeden töltötte, ahol atyja, Unger József tisztii orvos volt. Édesatyja halála után került Budapestre, ahol több napi- és hetilapban jelentek meg „izzóan erotikus hangú” költeményei és realizmusra törekedő novellái. A világháború után Amerikába költözött, New Yorkban telepedett le, és haláláig iparművészettel foglalkozott. Munkái: *Hét csuda* (költemények, 1905); *Bolti leányok* (elbeszélések, 1908); *Nász előtt* (költemények, 1910); *Ádámok és Évák* (elbeszélések, 1912); *Bibor* (költemények, 1916); *Konfetti* (elbeszélések, 1918); *Összegyűjtött költeményei* (1920); *Harminc pompás mese* (gyermekmesék, 1924).⁵ Unger Ilona azon túlmenően, hogy pályája elején gyakran publikált a zombori lapokban, soha nem volt tagja semmilyen délvidéki irodalmi társaságnak vagy egyesületnek, mégis – erotikusan hangszerelt lírája – egyéni színfoltja a vidékünk – feminizmus által érintett – századvégi irodalmának.

Első, tétova próbálkozásait követően igazi feltűnést az 1910-ben megjelent *Nász előtt* című kötetével keltett, melyben meghökkentő nyíltsággal szolt a női érzékiségről, nemegyszer kockáztatva a líra megkövetelte tapintat illetmánt.⁶ A kötetbe gyűjtött valamennyi vers amolyan női lelki helyzetjelentés: szenvedélyek, vágyak, tomboló és elfojtott érzések, szendergő remények és dévaj lázadások kavargó együttese kap hangot bennük. „A vérem tüznél-víznél szilajabb, / Szomjúságtól gyötrött az ajkam” – énekli *Az én imám* című versében még kellő elvontsággal, még távol a testiség és a habos puha ágy konkrétumaitól. Szimbolista tétovaságnak hihetnők, ha azt olvassuk: „csók-rózsák bokra vár a hegy fokán”. Azt, hogy benn valahol forrón csatázik az élet, a kötet élén álló, *Nász előtt* című, „programadó” verse is sejteni engedi már. Az erotikával telí-

⁵ *Alba Nevis*. Anonim 1929, 22.

⁶ *Alba Nevis: Nász előtt*. Budapest: Légrády Testvérek könyvnyomdája, é. n. [1910] 127 p.

tett történetben, a címnek megfelelően, Helén szolgálólány a nászéjszakájára készíti föl az úrnőjét: hajfonatát föllazítja, langyos fürdőt készít neki, selyembe öltözteti, és izgató italt készít az asztalra. Teszi mindezt az úrnő parancsa szerint: „Azt akarom, hogy szép legyek, Helén, / Nászomnak éjjelén!”

*Siess Helén, siess. Fürge kis ujjad
A lány lepel nyomán
Járja be ügyesen, simogatva, puhán
Vízgyöngyös testemet.
A térdeimre önts egy csöppnyi illanó
Olajat; hadd legyen gödröcskéje remek;
Mintha kacagnának mélyiben pajkosan
Kis Ámoristenek.*

Ússzanak hófehér rózsák a fürdővízben, és batisztból legyen a masni a neglizsén. A hajfürt pedig legyen szelíd és omlatag, „Akár a szerelmes szűz első vágya, / Mely belehal a patyolatos ágyba, / S meddő marad.” A vers kapkodó, egyenetlenül tagolt, mint kellően izgalmi állapotban a lélegzetvétel. Ettől egyszerre sejtelmes és kitérülő. De még igazán nőies és szemérmes is. Alba Nevis lírája eddig mértéktartó, innen azonban egyfelől a személyes föltárulkozás, másfelől a személyét körülvevő világ leleplezése irányába vezet az út, és a hálósobák fátyol borította misztikumának fölébe kerekedik az utca szennyének-szemetének realitása. A *Gyónok* című versében még azt vallotta: „Én az alkonyt csak akkor élvezem, / Ha kóbor lelkünk egymást keresi”, a lila színű ruha az elmúlt nyár emlékét idézi, és később majd a tenger érintése nyomán is testében-lelkében régi emlékek rezonálnak. Lám, milyen szelíd még a *Haláltánc* nyomán kelt fájdalom is: „De szomorú farsang ez a mi szerelmünk, / Jajszó a zenéje, vonaglás a tánca. / Reménytelen, akár régi hegedősök / Lágymeleg románca.”

Azután egyszerre e líra suttagó gyöngédségére a maga brutalitásában szakad rá a való világ: megjelenik a bádogos, kormos és rozsdás tetők alatt orgiát ülő város minden bűne és léhasága: a hold részegen bukdácsol a Duna zöld vize fölött, „mint egy legény, aki még tegnap élt, / Akinek arcán szedres foltja még / Tegnap csóknak ég” (*Hold a Dunán*). Hajnalban utcaseprő gyűjti az utca szemetét, „Felkavar sarat, dinnyemagot, / Babszemet, csipkét, nyűtt cipőtálpát, / Rongydarabot”; közben mámoros utcalány tántorog hazafelé: „Arca közepén mállott a festék. / Nincs a szemében egy csöppnyi fény, / Gúnyos röhejjel utána néz a / Munkáslegény” (*Az utcáról*). A pokol azonban már egyszerre lesz éjjeli mulató, és maga a végítélet:

*Meztelen vállak, nóta, virág...
Ez a gyöngyélet! Ez a világ!
Kárpitolt fülkék rőt homálya
Gyönyörre hív, s az üdvöz üdvét
Oszlja az utcák céda lánya.*
(A pokolban)

Két vers van Alba Nevis *Nász előtt* című kötetében, amelynek olvasásakor elszörnyed a lélek. Mind a kettő a nihilizmus rettenetes éneke. A *Tovább!* című versben megjelenő szürke kertet egyetlen fehér rózsza díszíti, amelyet a költő dalolva eltapos. Talán éppen az a halovány fehér rózsza volt ez, amely *Nász előtt* című versében még a szüziesen tiszta érzések jelképe volt. Majd így biztatja magát: „Tovább csak, tovább! Ki fog megállni, / Egy rongy virágért magába szállni! / Elpusztult? Sebaj! Eb, aki bánja! / Van még a rétnak elég virága.” Rongyos virág és a lelkiismeret hiánya egyszerre talán ekkor, 1910-ben szólalt meg először a magyar lírában. Ez a rideg, kiszámított kegyetlenség a maga testiségében jelenik meg azután a *Mester, egy éjszakát!* című ballada forrón izzó éjszakájában is:

*– Suhogva, kéken jön az alkonyat.
Ne várd be balgán, míg tüzed kiég.
Dobj félre mindent, csak a mának élj,
A ma a tiéd.
Itt a felvetett, habos puha ágy.
Mester! Add nekem ezt az éjszakád!
Asszony oly forrón sohase ölelt.
Nézd ezt az izmos, hosszú, sima kart:
Átfon, elringat, ha úgy akarod.
Akard! Akard!
Hogy otthon asszony, s gyerek vár reád?
Sebaj. Töltsd velem ezt az éjszakát.*

Az ölelésnek kegyetlen gyilkosság lesz a vége, az ölelésre hívó asszony Erzsébet húgáért, aki egy éjszaka a mester karjaiban „Lizi lett”, véres bosszút áll: kacagva nézi áldozata kiömlő vérét. Vajon kinek lesz bátorsága véleményt mondani Alba Nevis *Nász előtt* című verseskötetéről? A legilletékesebbnek: Kaffka Margit a *Nyugat*-ban méltatta e meghökkenítő lírai önfeltárulkozást. Szinte mentegetőzve írta: ő maga igazán nem tartozik azok közé, akik tilalomfákat állítanak a női költők elé, eleve nem hiszi, hogy asszony ne írhasson őszinte

lírát bármelyfajta szerelmes érzéseiről. De az legyen őszinte, lélekből fakadó érzés, és találja meg a legmegfelelőbb lírai formát. Ha Alba Nevis versei nem jók, akkor az nem azért van, mert költőietlen a témájuk, hanem mert a költőnőnek nincsenek meg a kellő eszközei az érzések hangszereléséhez. „Ezen tűnődöm: miért nem kellemesek nekem sem e versek” – kérdezte hosszú fejtegetés után Kaffka Margit. Miért nem kellemesek, holott bennük „rím és mérték többnyire helyén, poént aláhúzva; pár szólam magyarán, pár jelző néha színesen és biztosan van is megakasztva és egymásba költve”. Egyszerű a válasz: „nem a szemérem hiányzik e kis kötetre való poémából, hanem a költészet”. Alba Nevis versei egyhúros hangszeren született versek, hiányoznak belőlük a szerelem érzésén kívüli dolgok. Azok a kimondatlan dolgok – „a természet, a kultúra, az ember, a munka, a könyvek, a gyermek, a sors és legfőképp önmagunk” – amelyek hitelessé teszik a költői megszólalást (Kaffka 1910, 557). A líra nem egyéb-e, mint teljes skálájú muzsikája egy gazdag léleknek? S ez bizony hiányzik Alba Nevis verseiből.

Az olvasót minden kétséget kizáróan fölzaklató kötetben – nem elkülönülten ugyan, de észrevehetően – csokorba gyűjtve olvashatók a költőnő tengerhez, az Adriához fűződő élményeit megszólaltató versek. A *Tengerparton* címűben még csak a vágyak halk futamai szólalnak meg, a *Szomorúságban* alkonyat idején sötétben lengenek a fodros leandervirágok és a babérlevelek, míg „Tenger asszony csupasz, dagadó keblére / Utolsó csókját égeti a nap”. Sirályok röpte felett gyöngyöt hány a zöld márványra emlékeztető víztükör, közben lomha hajók érkeznek a kikötőbe (*Egy üzenetre várok*). A tenger című verse azonban már újra megtelik kicsorduló érzékiséggel:

*Lásd, új szeretőm van már nékem,
Hűséges, jó, szerelmes párom,
Vele most nászutamat járom.*

*Legszebb legénye a világnak,
Szeme a te szemednél kékebb,
És híre van az erejének.*

*Ezer asszony csábítja tőlem,
Ezer lány szakad a karjába,
Ő csak az én testem kívánja.*

*Engem ölel át mohón. Vágyva.
Tetőtől-talpig engem csókol.
Sose elég néki a csókból!*

*És a mellem, a hasam, vállam
Oly lágyan összeolvad véle,
Úgy beszimulok az ölébe...*

*Ő meg mesél, s a fülem táját
Egyszerre csak gyöngéden, szépen
Megcsiklandozza, mint te éppen.*

*– Isten bocsássa meg a vétkem:
Még itt a szeretőm ölében,
Itt is te jutsz az eszembe nékem!*

Láthatóan Alba Nevis körül – de benne, a lelkében legfőképpen – forrt a világ: kétség nem fért hozzá, nem csinált tikot habzó, női érzéseiből. Közben a *Fiumei Estilap* 1909. július 24-i számában *Alba Nevis balesete* címmel arról tudósított, hogy a neves író nő fiumei nyaralás közben vízbe esett, és mert nem tudott úszni, Békássy Jenő hírlapíró kimentette (Anonim 1909, 24). Ismert személynek kellett lennie, hogy a nyári kalandjával is a címloldalra kerüljön. Vagy csak szerelemre vágyott újfenn?!

Kétségtelenül Alba Nevis (Unger Ilona) költészete – sem az ihletet, sem az indíttatását tekintve – nem kötődik tájhoz, és a vidék által determinált élethez. Költészetében nincs szerepe az őt kibocsátó világnak. Csak annyiban tartozik irodalmunkhoz, amennyire alakját számontartja az irodalomtörténet. S hogy számontartotta, azt ékesen bizonyítja az Újvidéken megjelenő *Reggeli Újság* 1934. július 22-i számában „*Kivételes és kiváltságos a mai ember élete*” címmel közölt „meghitt beszélgetés”, melyet így kezdett a névtelen újságíró: „Félek, hogy Alba Nevist, ezt a kiváló írónőt, akinek írásait az amerikai nagy lapvállalatok éppen olyan szívesen és gyakran közlik, mint a pesti napilapok – nálunk alig ismeri valaki. Mivel azonban még sem illenék, hogy a pályája delén túl lévő költőnőt bemutassuk, vagy éppen felfedezzük fiatal olvasóközönségünk számára, csak annyit mondunk el róla, hogy több száz elbeszélése és verse jelent meg könyv alakban is. 1921 óta Amerikában él, ahonnan kétévanként hazalátogat Magyarországra, és ilyenkor felkeresi jugoszláviai rokonait is. Most éppen Noviszádon tartózkodik nővérénél Klein Oszkár droguista vendégszerető házában.” A szemfüles újságíró az életéről, a sorsa alakulásáról és terveiről kérdezte az akkor már világhírű írónőt. A válasz hallatán maga is meglepődött.

A kérdés Alba Nevist – úgy is, mint Unger Ilonát – kellően enervált hangulatban találta: „Az utóbbi időben úgyszólván semmit sem írtam, sőt, egyelőre nem is valószínű, hogy ismét tollat veszek a kezembe – hangzott az írónő

válasza. Majd így folytatta: – Amit eddig írtam, elvesztette értelmét és létjogosultságát. Azt az irodalmat folytatni, amelyet eddig műveltem, céltalan és fölösleges időpazarlás lenne.” Majd a meglepetéstől elnémult újságíró előtt kifejtette: Yogi Hari Rama hindu bölcselő követője lett, s egy idő óta mindenben az ő útmutatása szerint él: a lélek és a szellem felszabadítására törekszik, s mert ezt csak a testi ember valójának háttérbe szorításával lehet elérni, hát egyre kevésbé foglalkoztatják a külvilág eseményei, figyelme a belső emberi értékek felé fordult. „A tökéletességre törekszem – mondta. – Minden anyagi természetű nyomorunk ellenére bizvást elmondhatjuk, hogy kivételes és kiváltságos élet a miénk, mert láthatjuk annak az eszmeáramlatnak az elindulását, amelyik meghozza az ember igazi boldogságát” – nyilatkozta a *Reggeli Újság* riporterének a jóga üdvtanába belefeledkezett Alba Nevis. De azért hozzátette: „Azt is érzem, hogy nem fejeztem még be az írói pályámat, és lesznek mondanivalóim. Akkor, ha magam is teljesen átérzem, magamévá teszem Yogi tanítását” (Anonim 1934, 21–22). Az 1886-ban született író nő negyvennyolc évesen vélte fölismeri élete és írói ténykedése értelmetlenségét? Ez azonban már túl messze van a zombori lapok egykori tárcarovatától.

Irodalom

- Alba Nevis. 1908. *Bolti leányok*. Budapest: Légrády Testvérek.
- [Anonim]. 1909. Alba Nevis balesete. *Fiumei Estilap*, júl. 24.
- Alba Nevis é. n. [1910]: *Nász előtt*. Budapest: Légrády Testvérek könyvnyomdája.
- Alba Nevis. 1911. *Egy szerelmes lány könyvéből: Alba Nevis versei*. Budapest: Athenaeum.
- [Anonim]. 1913. Láncban. Dr. Radványné Ruttkay Emma versei. *Bácska*, jan. 21.
- [Anonim]. 1929. Alba Nevis. In *Zsidó Lexikon*, szerk. Ujvári Péter. Budapest: A Zsidó Lexikon kiadása.
- [Anonim]. 1934. „Kivételes és kiváltságos a mai ember élete”: Meghitt beszélgetés Alba Nevis-szel. *Reggeli Újság*, júl. 22.
- Bori Imre. 2007. *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Cs. J. M. 1911. Poétanők és feminizmus. *Bácska*, márc. 31.
- Csoór Gáspár é. n. [1909]. *Bácska társadalmi élete ezer arcképpel*. Bács-Bodrog vármege jótekonysági és kultúregyesületeinek közreműködésével szerkesztette Csoór Gáspár; Budapest: Kiadja a József kir. herceg Szanatórium Egyesület.
- F-ch [Friedrich Anna]. 2008. Falunap Bezdánban – Néhány adalék az 1772-ben mezővárossá nyilvánított település szellemi múltjából. *Családi Kör*; ápr. 10.

- Herceg János. 1999a. Emlékeinkről. In *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I.* Összegyűjtötte, az előszót és a jegyzeteket írta Pastyik László. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Herceg János. 1999b. Irodalmi társaság a régi Bácskában. In *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I.* Összegyűjtötte, az előszót és a jegyzeteket írta Pastyik László. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Herceg János. 2003a. Táj és irodalom. In *Összegyűjtött esszék, tanulmányok III.* Összegyűjtötte, az előszót és a jegyzeteket írta Pastyik László. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Herceg János. 2003b. Hírlapok és hírlapírók. In *Összegyűjtött esszék, tanulmányok III.* Összegyűjtötte, az előszót és a jegyzeteket írta Pastyik László. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Janda Matild. 1903. *Versek.* Budapest: k. n.
- [Janda Matild. 1911]: *Cs. Janda Matild versei.* Budapest: Budapesti Hírlap nyomdája.
- Kafka Margit. 1910. Alba Nevis: Nász előtt. *Nyugat*, ápr. 16.
- Káich Katalin. 1970. A zombori Tóth Kálmán Kör. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 2 (4): 71–78.
- Molnárné Radich Jolán. 1903. Csak szívből lehet... *Bácska*, dec. 18.
- Radich Jolán. 1907. *Szürke felhők.* Budapest: Singer és Wolfner bizománya.
- Radványné Ruttkay Emma. 1909. Koldus vagyok. *Bácska*, máj. 4.
- Radványné Ruttkay Emma. 1913. *Láncban: versek.* H. n.: k. n.

FEMININE SENSIBILITY IN THE LITERATURE OF BÁCSKA AT THE TURN OF THE CENTURY

In the decades following the Compromise of 1867, first around the schools and later, after the formation of literary societies and associations also in the press, a kind of intellectuality developed which moulded and fashioned the self-knowledge and consciousness of the emerging and rising middle class in the spirit of national commitment at the moment of discovering the bonding with their environment. Alongside with them were founded all those scientific forums which intensively modelled the life of the community. These decades, rich in experience, witnessed the flourishing of Hungarian literature in all its genres. In poetry, in the verses of Matild Janda, Jolán Molnárné Radich, Emma Radványné Ruttkay and Alba Nevis (Ilona Unger) feminine sensibility emerged as delicate tints of lyric poetry and the echos of world vision and human relationships in the depths of the soul.

Keywords: 9th century Hungarian literature, Zombor, feminine writing

ŽENSKI SENZIBILITET U KNJIŽEVNOSTI BAČKE NA PREKRETNICI VEKOVA

U decenijama nakon nagodbe iz 1867. godine u Bačkoj i u Banatu se prvo oko školskih katedara, a zatim po osnivanju književnih društava i na stranicama listova, pojavila duhovnost. U trenutku spoznaje doživljavanja povezanosti sa lokalnim predelom, posredstvom nacionalne angažovanosti, ona je počela da utiče na formiranje građanske samosvesnosti i samospoznaje. Istovremeno su se pojavili forumi iz naučne sfere, koji su aktivno učestvovali u formiranju života zajednice. U tim živopisnim decenijama se desio celoviti žanrovski procvat u mađarskoj književnosti. U poeziji autorki Matilde Janda, Jolan Radić, udate Molnar, Eme Rutkai, udate Radvanj i Nevis Albe (Ilona Unger) javlja se neobični eho ženskog senzibiliteta, spoznaje sveta kao i ljudskih odnosa nastao u dubini duše.

Ključne reči: mađarska književnost XIX veka, Sombor, spisateljice

A kézirat leadásának ideje: 2018. okt. 1.

Közlésre elfogadva: 2018. okt. 25.